

RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, geolingvistika, eksperimentinė fonetika, fonologija.

VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ DVIgarsiai: KIEKYBĖS SANTYKIAI

The Diphthongs of West Highlanders
in Kaunas Area: Quantitative Ratio

ANOTACIJA

Straipsnyje eksperimentiniais metodais analizuojama vakarų aukštaičių kauniškių (VAK) trijų šnektų – Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių – mišriųjų dvigarsių kiekybė. Tiriamosioms šnektoms būdingi skirtingi priegaidžių alotonai: Marijampolės šnekte ilginami tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i*, *u*, Šakių šnekte turi vadinamąją tęstinę priegaidę, o Vilkaviškio šnekte neturi nė vieno iš šių požymių, tad jos dvigarsinių skiemenų prozodinė sandara yra artimiausia bendrinei kalbai. Straipsnyje taip pat aptariama VAK dvigarsių kiekybės interpretacija ir žymėjimas lietuvių dialektologijos tradicijoje.

Tyrimo rezultatai parodė, kad visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose jie reikšmingai ilgesni už atitinkamus tvirtagalius, o Šakių šnekte šis trukmės skirtumas neryškus. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendroji trukmė mažesnė. Visose šnektose skirtumas tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių yra labai mažas.

Pirmojo dėmens trukmė neabejotinai yra svarbus dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* priegaidžių požymis Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Šakių šnekte pirmojo dėmens trukmė nelaikytina esminiu priegaidžių požymiu. Tai susiję su šnekte egzistuojančia tęstine priegaide. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje pirmojo dėmens trukmė aiškiai skiria priegaides tik Marijampolės šnekte, o Vilkaviškio ir Šakių šnektose šis požymis nesvarbus.

Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a*, *e* visose šnektose vertintini kaip pusilgiai, o dėmenys *i*, *u* Marijampolės ir Šakių šnektose – kaip pusilgiai, Vilkaviškio – kaip trumpieji. Visų tvirtagalių dvigarsių Šakių šnektos dėmenys vertintini kaip pusilgiai, pailgėję dėl tęstinės priegaidės.

ESMINIAI ŽODŽIAI: dialektologija, lietuvių tarmės, mišrusis dvigarsis, priegaidė, kiekybės požymis.

KEYWORDS: dialectology, Lithuanian dialects, semi-diphthong, syllable accent, quantitative feature.

ANNOTATION

The article analyses the quantity of semi-diphthongs in three subdialects of West highlanders in Kaunas area (hereinafter referred to as VAK) namely: Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai. The researched subdialects feature various syllable accent allotones: Marijampolė subdialect elongates the first components of acute accents with *i* and *u*; Šakiai subdialect possesses the so called continuous accent, meanwhile Vilkaviškis subdialect has none of the aforementioned features thus the prosodic composition of diphthong syllables is closest to the standard language. The article also discusses the the interpretation of VAK diphthongs quantity and marking in Lithuanian tradition of dialectology.

The research results showed that the longest diphthongs are the acute diphthongs containing *a* and *e* and it is typical to all subdialects. They are substantially longer in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects than circumflex variants; meanwhile in Šakiai subdialect this difference in length is not so sharp. The common length of diphthongs with *i* and *u* is shorter. The difference between the acute and circumflex diphthongs of this group is very slight.

The length of the first component of diphthongs with *a* and *e* is an important accent feature in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects. The duration of the first component in Šakiai subdialect is not considered as a crucial feature of accent. It is related to the existing continuous accent prevailing in the subdialect. In the group of diphthongs with *i* and *u* the duration of the first component clearly distinguishes accents only in Marijampolė subdialect, meanwhile in Vilkaviškis and Šakiai subdialects this feature loses importance.

The components of acute diphthongs *a* and *e* are considered as semi long, and components *i* and *u* vary in subdialects: in Marijampolė and Šakiai they are considered as semi long, meanwhile in Vilkaviškis subdialect they are short. All components of circumflex diphthongs in Šakiai subdialect are considered as semi long and elongated due to continuous accent.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Vakarų aukštaičių kauniškių mišriųjų dvigarsių¹ eksperimentinių tyrimų iki šiol negausu. Lietuvių dialektologų veikaluose jų trukmės ypatybės aprašomos daugiausia tik iš klausos. Akivaizdu, kad dvigarsių ir jų dėmenų kiekybė priklauso ir nuo sudaromųjų elementų kokybės, ir nuo priegaidės įtakos. Bendrinėje kalboje turima gana aiški koreliacija su priegaidėmis: iki pusilgių ilgėja tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a*, *e*; dėmenys *i*, *u* bei svetimoms kilmės *g*, *o* išlieka trumpi²; visų tvirtagalių dvigarsių iki pusilgio ilgėja antrasis dėmuo (plačiau žr. Pakerys 2003: 134–135, 220).

Dialektologinėje literatūroje daugiausia diskutuojama dėl VAK tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens kiekybės. Tyrėjų sutariama, jog dėmenys *a*, *e* visose VAK

¹ Straipsnyje analizuojami tik pirminiai dvigarsiai, apie antrinius nekalbama.

² Vis dėlto reikia pripažinti, kad toks modelis egzistuoja tik kaip ideali siekiamybė, daugelis bendrinės kalbos vartotojų linksta ilginti ir tvirtapradžių dvigarsių dėmenis *i*, *u*.

šnektose pailgėja, tačiau šis pailgėjimas laikomas ne vienodo laipsnio. Ankstesniuose darbuose labiau įprasta manyti, kad kirčiuoti dėmenys *a*, *e* VAK realizuojami kaip ilgieji (*ká.lnas*, *ké.lmas*). Tokį žymėjimą randame daugelyje XX a. antrosios pusės leidinių (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 68 žemėl.; Markevičienė 2001³). Naujesniuose darbuose VAK tvirtapradžiai dėmenys *a*, *e* dažniau laikomi pusilgiais⁴ (*ká.lnas*, *ké.lmas*) (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; VAKKA 2005; ŠŠT 2006; GAT 2008; JAT 2013). Tik rytinės kauniškių dalies tekstuose dažniau žymimi ilgieji *a*, *e* (Jaroslavienė 2010). Šių dėmenų žymėjimas dialektologų darbuose dažniausiai yra apibendrintas, suvienodintas, tik „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos“ (LKTChr 2004) rengėjų stengtasi žymėti pagal konkretų tarimą, joje dominuoja pusilgiai dėmenys *a*, *e*, bet pasitaiko ir vienas kitas ilgasis.

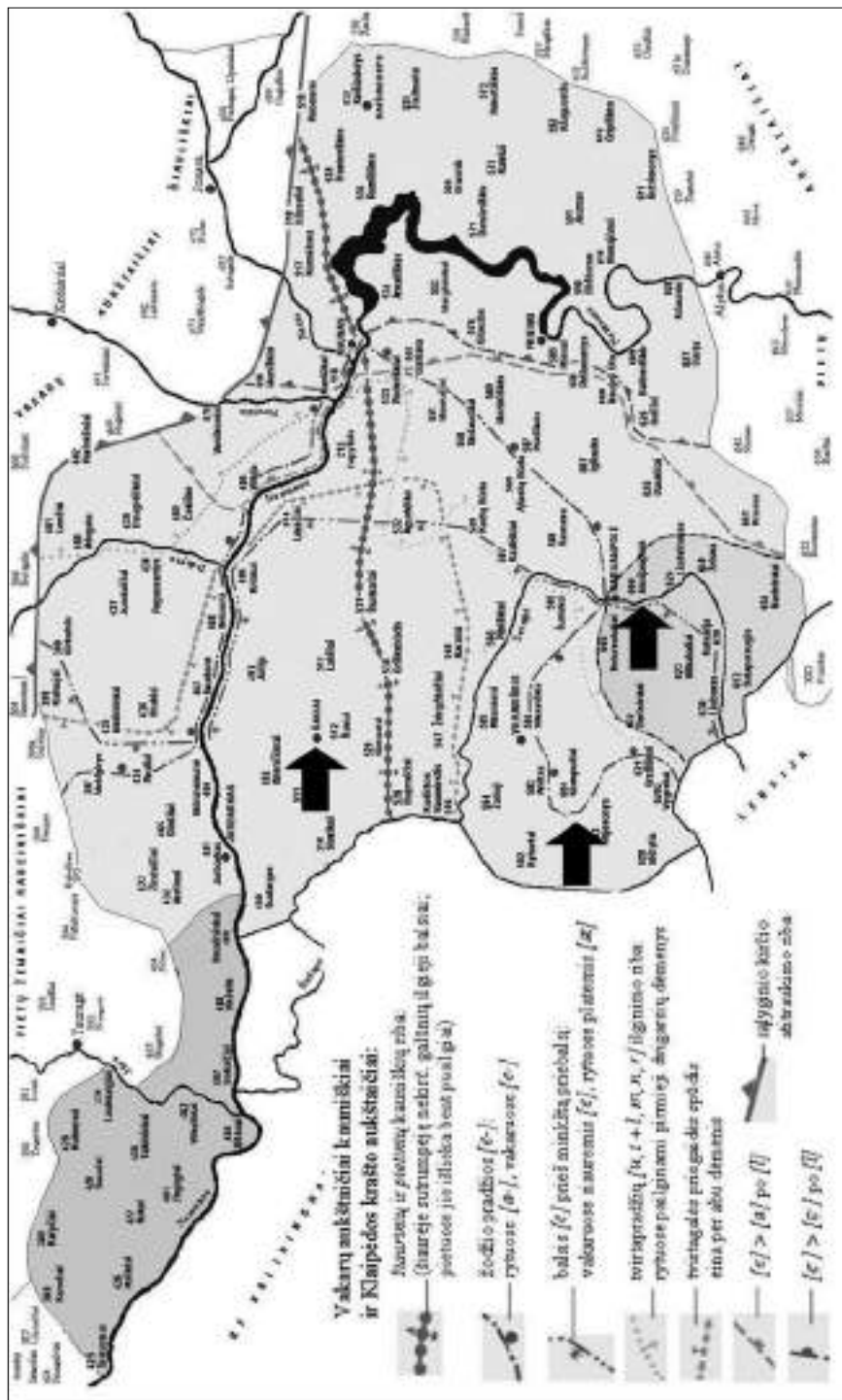
Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i*, *u* VAK plote labiau įvairuoja. Jie dialektologų darbuose taip pat žymimi nevienodai. Tradiciškai manyta, kad šiaurvakarinėje kauniškių dalyje šie dėmenys nepakinta nei kiekybiškai, nei kokybiškai. Tokią nuomonę ir ją atitinkantį žymėjimą (*pírmas*, *kúrmis*) randame daugelyje ankstesniųjų darbų (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 20 žemėl.; Markevičienė 2001). Kai kur paminima, jog pakraščiais pasitaiko ir vienas kitas pusilgių dėmenų *i*, *u* atvejais. XXI a. pradžioje, atlikus daugiau eksperimentinių tyrimų (apie juos žr. toliau), pradėta kelti mintis, kad ir šioje kauniškių dalyje dėmenys *i*, *u* tariami ne trumpieji, o pusilgiai; tik jie esą labai atviri, todėl kokybiškai aiškiai skiriasi nuo ilgųjų balsių (*pí.rmas*, *kú.rmis*). Tokį žymėjimą randame daugelyje naujesniųjų darbų (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; LKTChr 2004; ŠŠT 2006; JAT 2013). Kai kuriuose supaprastinta transkripcija užrašytuose tekstuose, ypač skirtuose mokykloms, šis, dar diskusijų objektu tebesantis, pailgėjimas nefiksuojamas, rašomi trumpieji dėmenys *i*, *u* (VAKKA 2005; GAT 2008).

Ankstesnių šaltinių duomenimis (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 20 žemėl.), tvirtapradžių dvigarsių dėmenų *i*, *u* ilginimas (iki ilgųjų balsių) prasideda nuo apytikslės linijos Gražiškiai–Šunskai–Kazlų Rūdà–Aguškiškė–Kaūnas⁵ (žr. 1 pav.) ir apima visą pietrytinę VAK dalį. Naujesniuose darbuose šiose šnektose taip pat visuotinai fiksuojamas dėmenų *i*, *u* pailgėjimas, tačiau jų ilgumas varijuoja – daugiau pasitaiko ilgųjų atvejų, bet užfiksuota ir pusilgių (LKTF 2003; LKTChr 2004; VAKKA 2005; Jaroslavienė 2010).

³ Nors leidinys išleistas jau XXI a. pradžioje, tačiau dauguma tekstų įrašyti XX a. pabaigoje, leidinio autorė laikosi vyresniajai dialektologų kartai artimesnių transkripcijos principų.

⁴ Deja, dauguma naujesniųjų šaltinių kol kas parengti tik iš šiaurinės VAK dalies, tad jie neilustruoja visos VAK dvigarsių sistemos.

⁵ Pažymėtina, kad *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* žemėlapiuose izoglosės braižytos LKA žemėlapių pagrindu. LKA rengėjų žemėlapiai braižyti tik pagal duomenis, surinktus iš klausos, eksperimentiniais tyrimais tuo laiku nesiremta. Todėl LKA žemėlapiai (ypač skirti fonetikos ypatybėms) ne visada atspindi XX a. vidurio tikrąją padėtį, taip pat ir XXI a. daugelio izoglosių lokalizacija gali būti pakitusi. Ateityje žemėlapius bus būtina tikslinti, remiantis eksperimentinių tyrimų rezultatais.

1 PAV. VAK plotas ir svarbiausios izoglosės⁶

⁶ Žemėlapis sudarytas straipsnio autorės pagal *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje* (Vilnius, 2004) esančių kaimiškųjų patarmės žemėlapi.

VAK tvirtagalių dvigarsių tarimas ir jų žymėjimas dialektologų darbuose taip pat nevienodas. Problemų kelia šiaurinė kauniškių dalis, turinti ryškų tvirtagalės priegaidės alotoną – tęstinę priegaidę (žr. 1 pav.). Šis alotonas aprašytas daugelyje regionui skirtų darbų, deja, ankstesniųjų metų šaltiniuose jo požymiai irgi nusakomi tik iš klausos. Pabrėžiama, kad tvirtagalė priegaidė tęsiama per abu dvibalsio ar dvigarsio dėmenis, kurių ne tik antrasis, bet ir pirmasis gauna tam tikrą spūdį ir yra pailginamas (Zinkevičius 1966: 36; 1994: 32; LKT 1970: 29; LKA 1982: 125).

Dialektologų darbuose ši priegaidės atmaina iki šiol žymėta trejopai: 1) dėmenų pailgėjimas ir atvirumas nežymimas⁷ (*viĩkas, kūm̃pas*) (LKT 1970; Markevičienė 2001; VAKKA 2005); 2) abu dėmenys žymimi pusilgiai, *i, u* atvirumas nežymimas (*vi.ĩ.kas, kū.m̃.pas*) (Zinkevičius 1966; 1994); 3) abu dėmenys pusilgiai, žymimas *i, u* atvirumas (*vi.ĩ.kas, kū.m̃.pas*) (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; LKTChr 2004; ŠŠT 2006; GAT 2008; JAT 2013). Taigi dauguma tyrėjų abu šių dvigarsių dėmenis laiko pusilgiais, abejojama tik dėl *i, u* atvirumo (plačiau žr. Bacevičiūtė 2005: 42).

Pietinėje VAK dalyje, kur neturima tęstinės priegaidės, tvirtagaliskai kirčiuoti dvigarsiai tariami daugmaž visur vienodai, pabrėžiant ir pailginant antrąjį dėmenį, dažniausiai jis laikomas pusilgiu.

2. EKSPERIMENTINIAI VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ DVIGARSIŲ TYRIMAI

Ekspperimentinės fonetikos metodais iki šiol išsamiau tirti tik VAK šiaurinės dalies (Šakių šnektos) dvigarsiai. Nustatyta, kad čia tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių trukmės (tiek bendrosios, tiek atskirų dėmenų) santykiai nepastovūs, nors šiek tiek dažniau linkę būti ilgesni tvirtapradžiai dvigarsiai. Trukmės požymiai negali būti reikšmingi šios VAK dalies dvigarsinių skiemenų priegaidėms diferencijuoti, jiems svarbesni pagrindinio tono parametrai: diapazonas (tvirtapradžių dvigarsių jis daug platesnis) ir viršūnės iškilimo laikas (tvirtapradžių dvigarsių jos iškyla daug anksčiau) (plačiau žr. Bacevičiūtė 2004: 86–113).

Daugiau eksperimentininkų dėmesio skirta šiaurinės VAK dalies tvirtapradžiams dvigarsiams su dėmenimis *i, u*. Šie dėmenys lyginti su atskirais trumpaisiais balsiais *i, u* bei ilgaisiais *ĩ, ũ*. Nustatyta, kad dvigarsių dėmenys apytiksliai 1,7 karto ilgesni už trumpuosius balsius ir tik 0,8 karto trumpesni už ilguosius balsius. Tyrėjų daroma išvada, kad didžiajai daliai šiaurinių VAK šnektų (kaip ir pietų žemaičiams raseiniškiams) įprastesni pusilgiai atvirieji tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i, u*. (plačiau žr. Bacevičiūtė 2001: 12–19; Bacevičiūtė 2004: 89; Bacevičiūtė, Leskauskaitė 2004: 12–14; Vaišnienė, Bacevičiūtė 2005: 292–302).

⁷ Kai kur virš abiejų dėmenų rašomi du cirkumflekso ženklai, kai kur vienas ilgas. Tai greičiausiai tik dėl spaustuvų techninių galimybių atsiradęs variavimas.

3. TYRIMO TIKSLAS, MEDŽIAGA, METODIKA

Šiame straipsnyje išsamiai analizuojama trijų VAK šnektų – Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių – mišriųjų dvigarsių kiekybė. Tyrimui pasirinktos šnektos, reprezentuojančios VAK arealus, turinčius skirtingus dvigarsinių skiemenų prozodinius požymius (žr. 1 pav., 1 lentelę).

1 LENTELĖ. VAK dvigarsinių skiemenų prozodiniai požymiai

POŽYMIUS	ŠNEKTA	Mrj ⁸	Vlkv	Šk
Tvp dėmenų <i>i, u</i> ilginimas		+	–	–
Tęstinė priegaidė		–	–	+

Pagrindinis straipsnio **tikslas** – išsamiai aptarti VAK vakarinės dalies dvigarsinių skiemenų kiekybinę sandarą ir jos koreliaciją su prozodiniais elementais (priegaidėmis). Smulkesnieji uždaviniai: 1) nustatyti tiriamųjų VAK šnektų dvigarsių su dėmenimis *a, e* kiekybės požymius; 2) nustatyti tiriamųjų VAK šnektų dvigarsių su dėmenimis *i, u* kiekybės požymius; 3) pateikti trijų skirtingų arealų dvigarsių kiekybės santykius ir nustatyti bendruosius VAK vakarinės dalies dvigarsinių skiemenų kiekybės dėsningumus.

Medžiaga įrašyta šiose vietovėse: Marijampolės rajone – Marijampolės seniūnijos Svetlicos kaime, esančiame maždaug 10 km į pietvakarius nuo Marijampolės; Vilkaviškio rajone – Pajevonio seniūnijos Trilaukio kaime, esančiame maždaug 20 km į pietvakarius nuo Vilkaviškio; Šakių r. – Lukšių miestelyje, esančiame maždaug 8 km rytus nuo Šakių (žr. 1 pav.). Tyrime dalyvavo po 6 diktorius iš kiekvienos vietovės (po 3 moteris ir 3 vyrus, mokančius gimtąją šnektą; stengtasi, kad tarp jų būtų ir jaunesnės, ir vyresnės kartos atstovų).

Įrašymo **metodika** buvo tokia: gerai šnektą mokanti diktorė pasakydavo reikiamą sakinį⁹, o diktorius 3–5 kartus jį pakartodavo. Trumpuose sakiniuose įrašyti šie žodžiai su reikalingais dvigarsiais: *nukrito káltas po suolu : jis labai káltas buvo; ma(n) kárpa išdygo : viską kárpo tas vaikas; tu, támsta, atiek : jau pro tamšą parėjo*¹⁰; *stalo kántas aštrus : čia krańtas status; čia kėltas buvo : mažai telpa į / in puodą; gerai*

⁸ Sutrumpinimai paaiškinti straipsnio pabaigoje.

⁹ Už pagalbą įrašant medžiagą ačiū kolegei marijampoliškei Onai Aleknavičienei ir vilkaviškietei Sigitai Langaityenei.

¹⁰ Marijampolės šnektos vietoj šio įrašytas sakinytis *Megztinį tamšų nupirko*, nes žodis *tamšą* marijampoliškių kirčiuojamas tvirtapradiškai.

šértas tas paršas : smagiai keřta ta(i)s malkas; anksti tэмsta dabar : vakar teմptas tas šniúras; mano žéntas padarė : vienas ceňtas nukrito; sulúžo tiltas per upę : da(r) šiltas tas puodas; jai skirtas buvo : rudenį skiřsta tos rankos; labai kímsta tas vaikas : kietai kimřstas tas skilandis; vakar spíntą pirkom : vasarą spińta tos musės; tiesiog (už)púltas¹¹ to brudo : visas púlkas atėjo; jau (pa)kúrtaš tas pečius : visas tuřtas prapuolė; buvo (pa)stúmtas tas stalas : jis visai kuմpas buvo; pas mus Kúnca atėjo : vasarą (at)kuńtaš tas vaikas. Kompiuterine garsų analizės programa PRAAT garsai segmentuoti ir skaičiuota bendroji dvigarsio trukmė (ms) bei pirmojo dėmens¹² trukmė (ms, proc.)¹³. Toliau duomenys perkelti į programą EXCEL, ja skaičiuoti reikiami trukmės vidurkiai, braižyti grafikai.

4. BENDROJI TRUKMĖ (ABSOLIUTUSIS ILGUMAS)

Pirmiausia pravartu paanalizuoti atskirų VAK šnektų dvigarsių trukmės eiles (žr. 2 lentelę). Jose galima pastebėti dvigarsių savaiminės (priklausančios nuo dėmenų kokybės) ir funkcinės (lemiamos priegaidės) trukmės sąveiką¹⁴ skirtingose šnektose.

Lentelėje matyti, kad visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*. Ilgiausias Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsis yra *el* (327, 277 ms), o Šakių – *én* (240 ms). Lentelės viršuje galima išžvelgti pirminių, nors ir nežymių, šnektų skirtumų: Marijampolės ir Vilkaviškio sąrašų viršuje tik tvirtapradžiai dvigarsiai, o Šakių labai ilgi ir kai kurie tvirtagaliai – *eń* (240 ms), *ař* (230 ms). Sudarant šias trukmės eiles, tikėtasi, kad visų šnektų pirmąjį ilgiausių dvigarsių aštuonetą sudarys būtent tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*, tačiau aštuntoje vietoje atsidūrė tvirtagaliai – Marijampolės ir Šakių *ań* (269, 213 ms), Vilkaviškio – *eń* (236 ms).

¹¹ Segmentuojant medžiagą nereikalingi žodžių priešdėliai pašalinti.

¹² Straipsnyje neaptariama antrojo dėmens trukmė, nes, kaip matyti iš apžvelgtos literatūros, VAK dvigarsių antrasis dėmuo nėra problemiškas, be to, daugeliu atvejų jo trukmė priklauso nuo pirmojo dėmens trukmės.

¹³ Skaičiuojant bendrąją trukmę, operuota tik absoliučiosios trukmės dydžiais, nes tiriamųjų žodžių poros daugeliu atvejų nebuvo minimalios, tad nebuvo galimybės suskaičiuoti santykinę dvigarsio trukmę, t. y., kokią viso žodžio trukmės dalį užima dvigarsio trukmė. Nesant minimaliųjų porų, įmanoma suskaičiuoti tik atskirų dvigarsio dėmenų santykinę trukmę, t. y., kokią dalį dvigarsio užima jo dėmuo. Šis santykis straipsnyje reiškiamas ir aptariamas procentais.

¹⁴ Dėl savaiminės ir funkcinės prozodijos terminų žr. Pakerys 1982: 10.

2 LENTELE. VAK dvigarsių bendrosios trukmės eilės (ms)

Eil. Nr.	Bendroji dvigarsio trukmė (ms)					
	Mrj		Vlkv		Šk	
1.	<i>él</i>	327	<i>él</i>	277	<i>én</i>	240
2.	<i>án</i>	305	<i>án</i>	252	<i>eñ</i>	240
3.	<i>én</i>	284	<i>ém</i>	251	<i>él</i>	233
4.	<i>ém</i>	283	<i>ám</i>	248	<i>ár</i>	232
5.	<i>ám</i>	281	<i>én</i>	241	<i>aĩ</i>	230
6.	<i>ér</i>	279	<i>ér</i>	239	<i>án</i>	228
7.	<i>ár</i>	279	<i>ál</i>	236	<i>ál</i>	216
8.	<i>añ</i>	269	<i>eñ</i>	236	<i>añ</i>	213
9.	<i>ál</i>	267	<i>ár</i>	235	<i>eñ</i>	213
10.	<i>ún</i>	260	<i>eñ</i>	235	<i>ém</i>	211
11.	<i>eĩ</i>	251	<i>eĩ</i>	229	<i>ín</i>	210
12.	<i>ín</i>	250	<i>añ</i>	228	<i>aĩ</i>	208
13.	<i>eñ</i>	247	<i>iñ</i>	221	<i>eĩ</i>	208
14.	<i>íl</i>	247	<i>aĩ</i>	214	<i>ún</i>	208
15.	<i>aĩ</i>	247	<i>aĩ</i>	212	<i>uĩ</i>	203
16.	<i>uĩ</i>	243	<i>iĩ</i>	210	<i>úl</i>	201
17.	<i>iñ</i>	238	<i>aĩ</i>	209	<i>uñ</i>	199
18.	<i>ír</i>	233	<i>uĩ</i>	209	<i>eĩ</i>	198
19.	<i>úm</i>	232	<i>ún</i>	208	<i>iñ</i>	194
20.	<i>ím</i>	231	<i>eĩ</i>	207	<i>aĩ</i>	194
21.	<i>úl</i>	229	<i>ín</i>	207	<i>uĩ</i>	194
22.	<i>eñ</i>	228	<i>uĩ</i>	205	<i>úm</i>	192
23.	<i>uĩ</i>	226	<i>ír</i>	196	<i>úr</i>	192
24.	<i>uñ</i>	225	<i>uĩ</i>	195	<i>ám</i>	190
25.	<i>eĩ</i>	222	<i>ím</i>	192	<i>ím</i>	174
26.	<i>aĩ</i>	220	<i>íl</i>	192	<i>uĩ</i>	173
27.	<i>úr</i>	219	<i>iĩ</i>	191	<i>ér</i>	173
28.	<i>iĩ</i>	218	<i>uñ</i>	191	<i>íl</i>	169
29.	<i>aĩ</i>	208	<i>úl</i>	183	<i>iĩ</i>	168
30.	<i>iĩ</i>	206	<i>úm</i>	181	<i>ír</i>	167
31.	<i>iĩ</i>	205	<i>iĩ</i>	179	<i>iĩ</i>	147
32.	<i>uĩ</i>	198	<i>úr</i>	175	<i>iĩ</i>	141

Antrajame aštuonete (9–16 eil.) išryškėja Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų skirtumas: čia atsidūrė Marijampolės šnektos tvirtagalčiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e* ir tvirtapradžiai su *i*, *u*, o Vilkaviškio – vien tik tvirtagalčiai su įvairiais dėmenimis. Taigi matyti, kad Marijampolės šnektos tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *i*, *u* gerokai ilgesni. Šakių šnektos antrasis aštuonetas labai margas, kokių nors aiškesnių tendencijų sunku išvelgti. Trečiajame aštuonete (17–24 eil.) Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose dominuoja dvigarsiai su dėmenimis *i*, *u*, o Šakių – daugiau dvigarsių su dėmenimis *a*, *e*. Lentelės apačioje (25–32 eil.) Marijampolės šnekte matyti beveik vien tik tvirtagalčiai dvigarsiai su įvairiais dėmenimis, Vilkaviškio ir Šakių – tvirtapradžiai ir tvirtagalčiai, bet tik su dėmenimis *i*, *u*. Patys trumpiausi yra Marijampolės šnektos *uř* (198 ms), Vilkaviškio – *úr* (175 ms), Šakių – *iř* (141 ms).

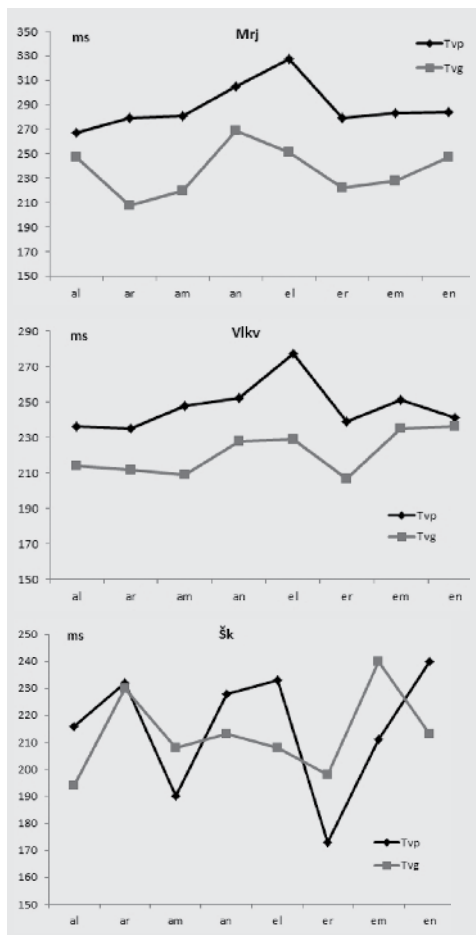
Apibendrinant šias pirmines išvalgas, galima teigti, kad dvigarsių bendrosios trukmės eilės išryškino tokias tendencijas: tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e* visose šnektose yra ilgesni negu atitinkami tvirtagalčiai, tačiau Šakių šnekte šis skirtumas neryškus; dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje ilgesni yra tik Marijampolės šnektos tvirtapradžiai dvigarsiai, Vilkaviškio ir Šakių – skirtumas neryškus.

Toliau dvigarsius verta aptarti atskirai: su dėmenimis *a*, *e* ir su *i*, *u*. Jų kiekybės santykiai ir priklausomybė nuo priegaidės visose trijose lygintose VAK šnektos labai skiriasi.

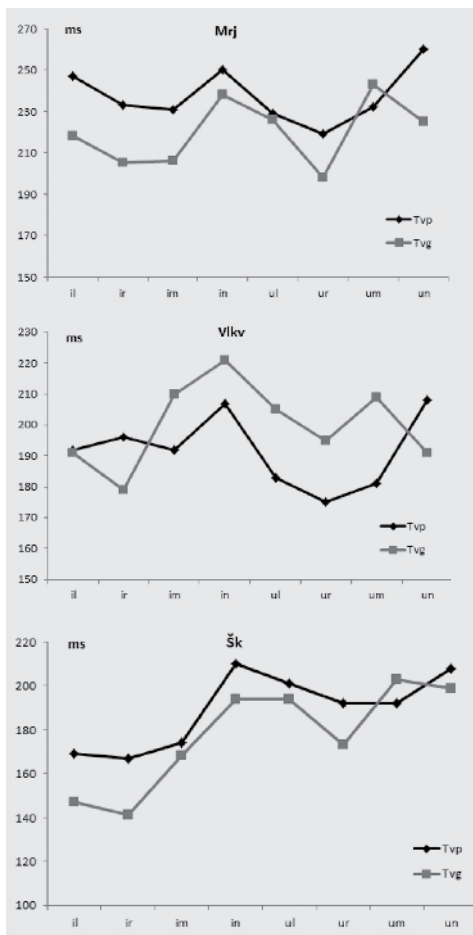
Žvelgiant į dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendrąją trukmę (žr. 2–4 pav., 3 lentelę), galima pastebėti, kad šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių santykiai panašūs Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose, bet visiškai kitokie Šakių šnekte. Marijampolės ir Vilkaviškio tvirtapradžiai dvigarsiai neabejotinai ilgesni už tvirtagalčius. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių dvigarsių bendrosios trukmės vidurkis 288, tvirtagalių – 236 ms (1,22 : 1), trukmės skirtumas abiem atvejais reikšmingas statistiškai. Vilkaviškio šnektos dvigarsių trukmės skirtumas mažesnis, atitinkami vidurkiai ir santykiai – 247 ir 221 ms (1,12 : 1), statistiškai patikimas tik dvigarsių su dėmenimi *a* trukmės skirtumas. Šakių šnektos tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendroji trukmė praktiškai nesiskiria – 215 ir 213 ms (1,01 : 1), tą patvirtina ir statistinis vertinimas: abiem atvejais Studento kriterijaus reikšmės mažesnės už kritines 95 proc. tikimybės reikšmes.

Visai kitokius santykius matome grafikuose ir lentelėje, vaizduojančiuose dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendrąją trukmę (žr. 5–7 pav., 4 lentelę).

Kiekybės atžvilgiu pagal bendrąją trukmę panašesni atrodo Marijampolės ir Šakių šnektų dvigarsiai. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendrosios trukmės vidurkiai yra 238 ir 219 ms (1,09 : 1), o Šakių – 189 ir 177 ms (1,07 : 1). Tačiau statistiškai patikimas yra tik Marijampolės šnektos

2-4 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendroji trukmė (ms)

5-7 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendroji trukmė (ms)

dvigarsių su dėmenimi *i* trukmės skirtumas, visais kitais atvejais Studento kriterijaus reikšmės mažesnės už 95 proc. tikimybės reikšmes. Vilkaviškio šnektos tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendrosios trukmės santykis priešingas – labai nežymiai ilgesni yra tvirtagaliai dvigarsiai: 191 ir 200 ms (1 : 1,05), tačiau šis trukmės skirtumas statistiškai taip pat nereikšmingas.

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

3 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendrosios trukmės statistinis vertinimas¹⁵

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (<i>ms</i>)	$t \geq t_{\alpha}$
Mrj	<i>áR</i>	24	288	15,9	6	258 ÷ 308	$t = 2,97 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>aŘ</i>	24	236	27,4	12	192 ÷ 280	
	<i>éR</i>	24	293	22,6	8	257 ÷ 329	$t = 4,22 > t_{(0,99)} = 3,71$
	<i>eŘ</i>	24	237	14,2	6	214 ÷ 260	
Vlkv	<i>áR</i>	24	243	8,5	4	229 ÷ 256	$t = 4,5 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<i>aŘ</i>	24	216	8,4	4	202 ÷ 229	
	<i>éR</i>	24	252	17,5	7	224 ÷ 279	$t = 2,29 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>eŘ</i>	24	226	13,5	6	205 ÷ 248	
Šk	<i>áR</i>	24	217	18,9	9	186 ÷ 247	$t = 0,44 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>aŘ</i>	24	211	14,9	7	188 ÷ 235	
	<i>éR</i>	24	215	30,2	14	166 ÷ 262	$t = 0,03 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>eŘ</i>	24	215	17,6	8	186 ÷ 243	

4 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendrosios trukmės statistinis vertinimas

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (<i>ms</i>)	$t \geq t_{\alpha}$
Mrj	<i>íR</i>	24	240	9,6	4	224 ÷ 255	$t = 2,59 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	216	15,4	7	192 ÷ 241	
	<i>úR</i>	24	235	17,6	8	207 ÷ 262	$t = 0,94 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	223	18,6	8	193 ÷ 252	
Vlkv	<i>íR</i>	24	196	7,1	4	185 ÷ 208	$t = 0,35 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	200	18,8	9	170 ÷ 230	
	<i>úR</i>	24	186	14,5	8	163 ÷ 209	$t = 1,58 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	200	8,4	4	186 ÷ 213	
Šk	<i>íR</i>	24	180	20,2	11	147 ÷ 212	$t = 1,12 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	162	23,9	15	124 ÷ 200	
	<i>úR</i>	24	198	7,8	4	185 ÷ 210	$t = 0,78 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	192	13,4	7	171 ÷ 213	

¹⁵ Simbolių reikšmės: *n* – tirtų realizacijų skaičius, *x* – aritmetinis trukmės vidurkis, *s* – standartinis nuokrypis, *v* – variacijos koeficientas (du pastarieji matmenys rodo, kiek tiriamosios realizacijų reikšmės nutolusios nuo apskaičiuotojo trukmės vidurkio), pasikl. int. – pasikliaujamasis intervalas, *t* – Studento kriterijaus reikšmė, t_{α} – kritinė tikimybės (95 arba 99 proc.) reikšmė.

Apibendrinus duomenis ir palyginus trijų VAK šnektų dvigarsių trukmę (žr. 5 lentelę), matyti, kad visų grupių Marijampolės šnektos dvigarsiai linkę būti ilgiausi, toliau eina Vilkaviškio šnektos dvigarsiai ir trumpiausi daugeliu atvejų linkę būti Šakių šnektos dvigarsiai¹⁶.

5 LENTELE. Apibendrinti VAK bendrosios trukmės vidurkiai (ms) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (ms)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a, e</i>	288	247	215	1,33	1,14	1,00
Tvp <i>i, u</i>	238	192	189	1,26	1,02	1,00
Tvg <i>a, e</i>	237	221	213	1,11	1,04	1,00
Tvg <i>i, u</i>	220	200	177	1,24	1,13	1,00

Ryškiausias trijų šnektų skirtumas pastebimas lyginant tvirtapradžius dvigarsius su dėmenimis *a, e*. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šios grupės dvigarsių bendrosios trukmės vidurkiai yra 288, 247 ir 215 ms (1,33 : 1,14 : 1). Visai kitokie yra tvirtapradžių dvigarsių su dėmenimis *i, u* santykiai – atsiskiria Marijampolės šnektos, kurioje šie dvigarsiai neabejotinai ilgesni negu kitose dviejose VAK šnektose. Šių dvigarsių Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių bendrosios trukmės vidurkiai yra 238, 192 ir 189 ms (1,26 : 1,02 : 1).

Atskirų šnektų tvirtagalių dvigarsių skirtumai mažesni. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektų tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *a, e* bendrosios trukmės vidurkiai yra 237, 221 ir 213 ms (1,11 : 1,04 : 1), o su dėmenimis *i, u* – 220, 200 ir 177 ms (1,24 : 1,13 : 1).

5. PIRMOJO DĖMENS TRUKMĖ (ABSOLIUTUSIS ILGUMAS)

Vienas iš svarbiausių parametrų dvigarsių priegaidžių diferenciacijai neabejotinai yra pirmojo dėmens trukmė. Pagal pirmojo dėmens trukmę skiriasi ir tirtosios VAK šnektos. Pirmojo dėmens absoliučiosios trukmės matavimo rezultatai pateikti 6 lentelėje.

¹⁶ Suprantama, kad bendrosios trukmės absoliutieji dydžiai labai priklauso nuo diktorių kalbėjimo tempo, ekspresyvumo ir pan., tačiau suskaičiavus kiekvieno diktoriaus dvigarsių trukmės vidurkius, pasikartoję analogiški santykiai, todėl manytina, kad jie atspindi bendrąsias trijų šnektų tendencijas.

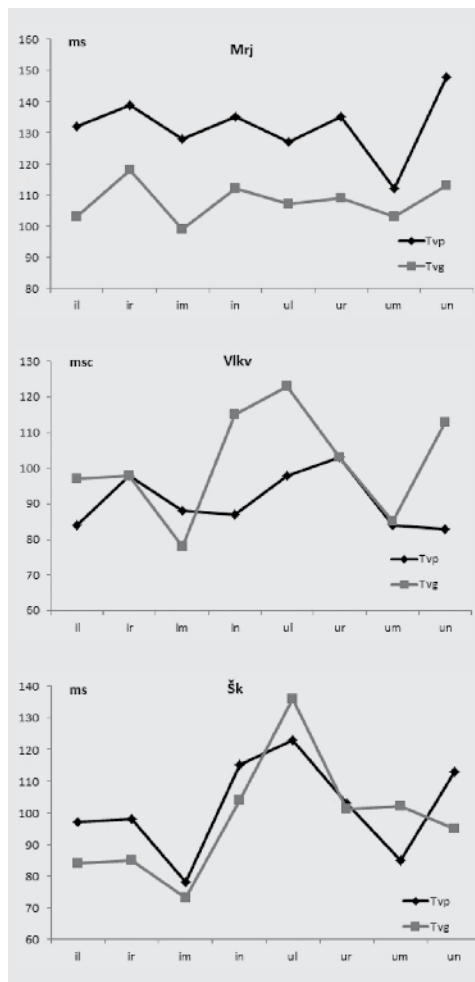
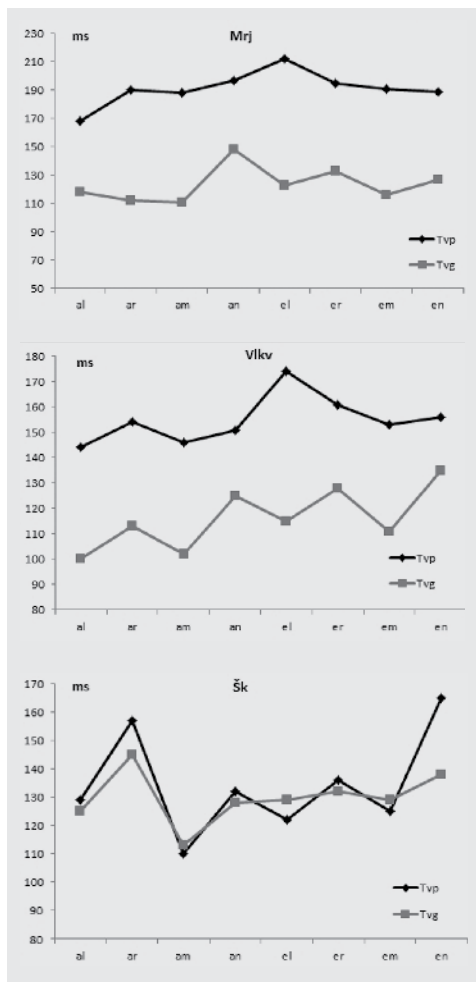
6 LENTELE. VAK dvigarsių pirmojo dėmens trukmė (ms)

Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (ms)			Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (ms)		
	Mrj	Vlkv	Šk		Mrj	Vlkv	Šk
<i>k<ál>tas :</i> <i>k<aĩ>tas</i>	168 118	144 100	129 125	<i>t<íl>tas :</i> <i>š<iĩ>tas</i>	132 103	80 84	97 84
<i>k<ár>pa :</i> <i>k<aĩ>po</i>	190 112	154 113	157 145	<i>sk<ír>tas :</i> <i>sk<iĩ>sta</i>	139 118	104 98	98 85
<i>t<ám>sta :</i> <i>t<aĩ>sq/ų</i>	188 111	146 102	110 113	<i>k<ím>sta :</i> <i>k<iĩ>štas</i>	128 99	83 88	78 73
<i>k<án>tas:</i> <i>kr<aĩ>tas</i>	197 148	151 125	132 128	<i>sp<ín>tą :</i> <i>sp<iĩ>ta</i>	135 112	82 87	115 104
<i>k<él>tas :</i> <i>t<eĩ>pa</i>	212 123	174 115	122 129	<i>p<úl>tas :</i> <i>p<uĩ>kas</i>	127 107	96 98	123 136
<i>š<ér>tas :</i> <i>k<eĩ>ta</i>	195 133	161 128	136 132	<i>k<úr>tas :</i> <i>t<uĩ>tas</i>	135 109	94 103	103 101
<i>t<ém>sta :</i> <i>t<eĩ>ptas</i>	191 116	153 111	125 129	<i>st<úm>tas :</i> <i>k<uĩ>pas</i>	112 103	69 84	85 102
<i>ž<én>tas :</i> <i>c<eĩ>tas</i>	189 127	156 135	165 138	<i>K<ún>ca :</i> <i>k<uĩ>ta</i>	148 113	99 83	113 95

Trijų šnektų skirtumai aiškiai matyti grafikuose, vaizduojančiuose tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmojo dėmens ilgumą. Juos taip pat pravartu aptarti atskirai: su dėmenimis *a*, *e* ir su *i*, *u*.

Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* grupėje (žr. 8–10 pav., 7 lentelę) kaip ir bendrosios, taip ir pirmojo dėmens trukmės atžvilgiu panašesni yra Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsių santykiai. Šakių šnektai aiškiai nuo jų skiriasi. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmojo dėmens trukmės vidurkiai yra 191 ir 124 ms (1,54 : 1), Vilkaviškio – 155 ir 116 ms (1,33 : 1), abiem atvejais skirtumus patvirtina ir statistinis vertinimas. Šakių šnektos šių dvigarsių pirmojo dėmens trukmė beveik nesiskyrė: 135 ir 130 ms (1,04 : 1), skirtumas nereikšmingas ir statistiškai.

Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje (žr. 11–13 pav., 8 lentelę) išryškėja visai kitokia padėtis. Marijampolės šnekte akivaizdžiai ilgesnis tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo – 132 ir 108 ms (1,22 : 1), skirtingas priegaidės turinčių dvigarsių pirmojo dėmens trukmės skirtumą paremia ir statistinis vertinimas. Vilkaviškio ir Šakių šnektose pirmojo dėmens trukmės skirtumai labai nežymūs. Pastebėtina, kad Vilkaviškio šnekte vos vos ilgesnis linkęs būti ne tvirtapradžių, o tvirtagalių dvigarsių pirmasis dėmuo – 88 ir 91 ms (1 : 1,03). Šakių šnektos šiek tiek ilgesnis tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo – 102 ir 98 ms (1,04 : 1), tačiau šie skirtumai abiejose šnektose nereikšmingi statistiškai.

7 LENTELE. Dvigarsių su dėmenimis a, e pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneкта	Dvi-garsis	n	x (ms)	s (ms)	v (%)	95 % pasikl. int. (ms)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<á>R	24	185	12,5	7	165 ÷ 205	$t = 5,93 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<a>Ř	24	122	17,4	14	94 ÷ 150	
	<é>R	24	196	10,4	5	180 ÷ 213	$t = 11,37 > t_{(0,99)} = 5,96$
	<e>Ř	24	124	7,1	6	113 ÷ 136	

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

Šnektva	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (ms)	$t \geq t_{\alpha}$
Vlkv	<á>R	24	148	4,5	3	141 ÷ 156	$t = 6,25 > t_{(0,99)} = 5,96$
	<a>Ř	24	110	11,5	10	91 ÷ 128	
	<é>R	24	161	9,2	6	146 ÷ 175	$t = 5,34 > t_{(0,99)} = 4,31$
	<e>Ř	24	122	11,2	9	104 ÷ 140	
Šk	<á>R	24	132	19,3	14	101 ÷ 162	$t = 0,36 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<a>Ř	24	127	13,2	10	106 ÷ 148	
	<é>R	24	137	19,6	14	105 ÷ 168	$t = 0,5 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<e>Ř	24	132	4,2	3	125 ÷ 138	

8 LENTELE. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šnektva	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (ms)	$t \geq t_{\alpha}$
Mrj	<í>R	24	133	4,6	4	126 ÷ 140	$t = 5,21 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<i>Ř	24	108	8,6	8	94 ÷ 121	
	<ú>R	24	130	15,1	12	106 ÷ 154	$t = 2,88 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>Ř	24	108	4,2	4	101 ÷ 114	
Vlkv	<í>R	24	87	11,2	13	69 ÷ 105	$t = 0,27 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>Ř	24	89	6,2	7	79 ÷ 98	
	<ú>R	24	89	13,8	15	67 ÷ 111	$t = 0,29 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>Ř	24	92	10	10	76 ÷ 107	
Šk	<í>R	24	97	15,1	16	72 ÷ 121	$t = 1,06 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>Ř	24	86	12,8	15	66 ÷ 106	
	<ú>R	24	106	16,2	15	80 ÷ 131	$t = 0,2 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>Ř	24	108	18,6	17	78 ÷ 138	

Apibendrinti pirmojo dėmens trukmės duomenys pateikti 9 lentelėje.

9 LENTELE. Apibendrinti VAK pirmojo dėmens trukmės vidurkiai (ms) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (ms)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a</i> , <i>e</i>	191	155	135	1,42	1,15	1,00
Tvp <i>i</i> , <i>u</i>	132	88	102	1,50	1,00	1,16
Tvg <i>a</i> , <i>e</i>	124	116	130	1,07	1,00	1,12
Tvg <i>i</i> , <i>u</i>	108	91	98	1,19	1,00	1,08

Lyginant tirtųjų VAK tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens trukmę, pastebimi du dalykai: visose šnektose labiau linkę ilgėti tvirtapradžiai dėmenys *a*, *e* negu *i*, *u*; Marijampolės šnektos visi tvirtapradžiai dėmenys linkę ilgėti stipriau negu kitų dviejų šnektų. Šias tendencijas patvirtina trukmės vidurkiai ir santykiai. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių tvirtapradžių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmė vidutiniškai yra 191, 155 ir 135 ms (1,42 : 1,15 : 1), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* – 132, 88 ir 102 ms (1,5 : 1 : 1,16).

Tvirtagalių dvigarsių pirmųjų dėmenų trukmės skirtumai nedideli visose tirtose šnektose. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmės vidurkiai yra 124, 116 ir 130 ms (1,07 : 1 : 1,12), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* – 108, 91 ir 98 ms (1,19 : 1 : 1,08).

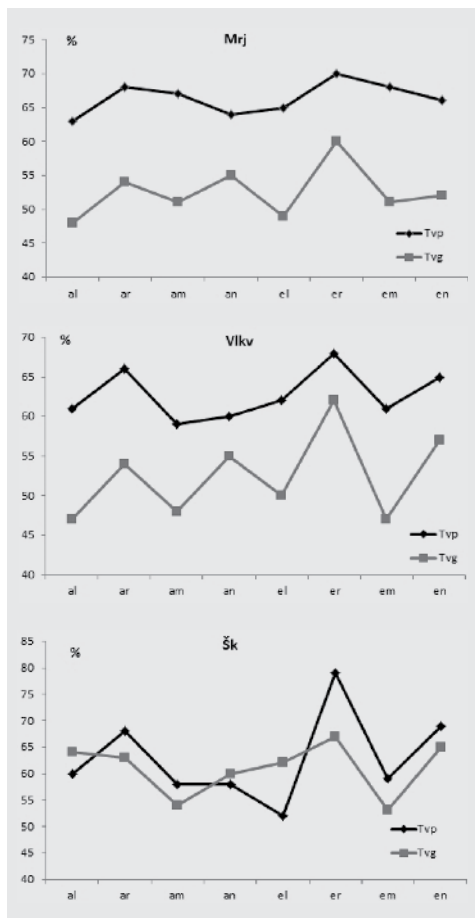
6. PIRMOJO DĖMENS TRUKMĖ (PROCENTINIS ILGUMAS)

Tikslesnius kiekybės santykius ir tirtųjų šnektų skirtumus atskleidžia pirmojo dėmens procentinio ilgumo tyrimai. Atliekant šiuos tyrimus skaičiuota, kiek procentų viso dvigarsio trukmės sudaro pirmojo dėmens trukmė. Rezultatai – 10 lentelėje.

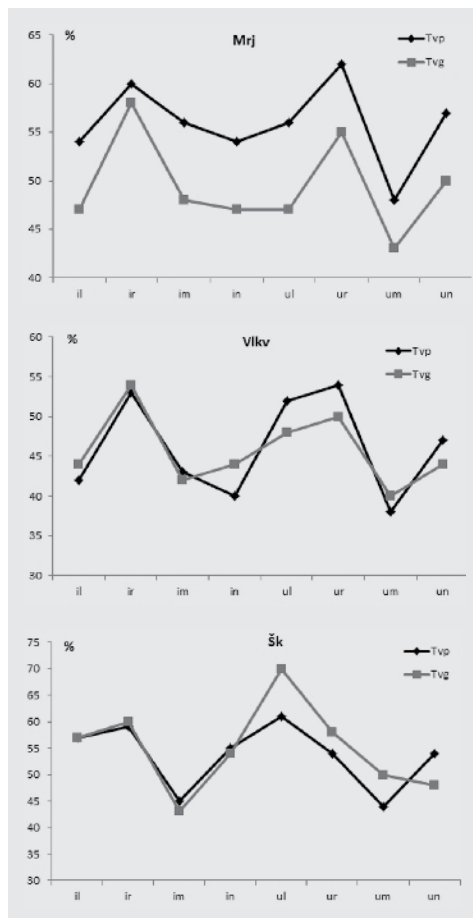
10 LENTELĖ. VAK dvigarsių pirmojo dėmens trukmė (proc.)

Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (proc.)			Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (proc.)		
	Mrj	Vlkv	Šk		Mrj	Vlkv	Šk
<i>k<ál>tas</i> :	62,9	60,9	59,7	<i>t<íl>tas</i> :	53,5	41,7	57,3
<i>k<aĩ>tas</i>	47,9	46,9	64,4	<i>š<iĩ>tas</i>	47,2	43,6	57,1
<i>k<ár>pa</i> :	68,0	65,6	67,6	<i>sk<ír>tas</i> :	59,7	53,2	58,6
<i>k<aĩ>po</i>	54,1	53,5	63,0	<i>sk<iĩ>sta</i>	57,6	54,4	60,2
<i>t<ám>sta</i> :	66,7	59,1	57,8	<i>k<ím>sta</i> :	55,5	43,2	44,8
<i>t<aĩ>sq/ų</i>	50,5	48,4	54,3	<i>k<iĩ>štas</i>	48,1	41,8	43,4
<i>k<án>tas</i> :	64,4	60,1	57,8	<i>sp<ín>tą</i> :	54,2	39,9	54,7
<i>kr<aĩ>tas</i>	55,1	54,7	60,1	<i>sp<iĩ>ta</i>	46,9	43,8	53,6
<i>k<él>tas</i> :	64,7	62,7	52,3	<i>p<úl>tas</i> :	55,7	52,3	61,2
<i>t<eĩ>pa</i>	49,1	50,4	62,0	<i>p<uĩ>kas</i>	47,4	47,7	70,1
<i>š<ér>tas</i> :	69,9	67,6	78,6	<i>k<úr>tas</i> :	61,5	53,7	53,6
<i>k<eĩ>ta</i>	60,1	62,1	66,7	<i>t<uĩ>tas</i>	55	50,3	58,3
<i>t<ém>sta</i> :	67,6	61,1	59,2	<i>st<úm>tas</i> :	48,1	38,2	44,2
<i>t<eĩ>ptas</i>	50,8	47,3	53,7	<i>k<uĩ>pas</i>	42,6	40,3	50,2
<i>ž<én>tas</i> :	66,4	64,6	68,7	<i>K<ún>ca</i> :	57,1	47,3	54,3
<i>c<eĩ>tas</i>	51,5	57,3	64,7	<i>k<uĩ>ta</i>	50,3	43,6	47,7

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

14–16 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su pirmaisiais dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmė (proc.)

17–19 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su pirmaisiais dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmė (proc.)

Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* grupėje (žr. 14–16 pav., 11 lentelę) panašus pirmojo dėmens procentinis ilgumas yra Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Marijampolės šnektos tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 66,4, o tvirtagalių – 52,5 proc. (1,27 : 1), Vilkaviškio atitinkamai – 62,8 ir 52,5 proc. (1,2 : 1), šiuos skirtumus paremia ir statistinis vertinimas. Visai kitokia padėtis Šakių šnektose. Procentinio ilgumo rezultatai dar aiškiau rodo, kad pirmojo dėmens trukmė šioje šnektose nėra reikšmingas kriterijus priegaidėms skirti. Šakių šnektos šios grupės tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 62,9, o tvirtagalių – 61 proc. (1,03 : 1), skirtumai nereikšmingi statistiškai.

11 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % <i>pasikl.</i> <i>int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<á> <i>R</i>	24	65,5	2,3	3,5	61,9 ÷ 69,1	$t = 6,75 > t_{(0,999)} = 5,96$
	<a> <i>Ř</i>	24	51,9	3,3	6,4	46,6 ÷ 57,2	
	<é> <i>R</i>	24	67,2	2,2	3,3	63,7 ÷ 70,6	$t = 5,3 > t_{(0,995)} = 4,32$
	<e> <i>Ř</i>	24	52,9	4,9	9,3	45,1 ÷ 60,7	
Vlkv	<á> <i>R</i>	24	61,4	2,9	4,7	56,8 ÷ 66,0	$t = 4,42 > t_{(0,995)} = 4,32$
	<a> <i>Ř</i>	24	50,9	3,8	7,5	44,8 ÷ 56,9	
	<é> <i>R</i>	24	64	2,8	4,4	59,6 ÷ 68,5	$t = 2,67 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<e> <i>Ř</i>	24	54,3	6,7	12,3	43,6 ÷ 64,9	
Šk	<á> <i>R</i>	24	60,7	4,7	7,8	53,3 ÷ 68,2	$t = 0,09 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<a> <i>Ř</i>	24	60,5	4,5	7,4	53,3 ÷ 67,6	
	<é> <i>R</i>	24	64,7	11,5	17,7	46,5 ÷ 82,9	$t = 0,46 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<e> <i>Ř</i>	24	61,8	5,7	9,3	52,7 ÷ 70,9	

Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje (žr. 17–19 pav., 12 lentelę) vėlgi išsiskiria Marijampolės šneka. Procentinio ilgumo duomenys patvirtina, kad joje tvirtapradžių dvigarsių dėmenys gerokai ilgesni. Marijampolės šnektos tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 55,9, o tvirtagalių – 49,4 proc. (1,13 : 1). Tačiau statistiškai skirtumas nėra reikšmingas, taigi šios grupės tvirtapradžių dvigarsių pirmųjų dėmenų pailgėjimas neabejotinai yra menkesnio laipsnio negu dėmenų *a*, *e* pailgėjimas. Vilkaviškio ir Šakių šnektų padėtis panaši, joje reikšmingo skirtumo tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmųjų dėmenų nėra. Vilkaviškio šnektos pirmasis dėmuo sudaro 46,1 ir 45,8 proc. (1,01 : 1), o Šakių atitinkamai – 53,6 ir 55 proc. (1 : 1,03).

12 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % <i>pasikl.</i> <i>int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<í> <i>R</i>	24	55,7	2,8	5,0	51,3 ÷ 60,1	$t = 1,98 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i> <i>Ř</i>	24	50	5,1	10,3	41,8 ÷ 58,1	
	<ú> <i>R</i>	24	55,6	5,6	10,0	46,7 ÷ 64,5	$t = 1,78 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u> <i>Ř</i>	24	48,8	5,2	10,6	40,6 ÷ 57,1	
Vlkv	<í> <i>R</i>	24	44,5	6,0	13,4	35,0 ÷ 54,0	$t = 0,34 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i> <i>Ř</i>	24	45,9	5,7	12,5	36,8 ÷ 55,0	
	<ú> <i>R</i>	24	47,9	7,0	14,6	36,7 ÷ 59,0	$t = 0,58 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u> <i>Ř</i>	24	45,5	4,4	9,7	38,5 ÷ 52,5	

Šnektą	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Šk	<í> <i>R</i>	24	53,9	6,3	11,6	43,9 ÷ 63,8	$t = 0,06 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i> <i>Ř</i>	24	53,6	7,3	13,6	42,0 ÷ 65,2	
	<ú> <i>R</i>	24	53,3	7,0	13,1	42,2 ÷ 64,4	$t = 0,53 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u> <i>Ř</i>	24	56,6	10,1	17,8	40,5 ÷ 72,6	

Apibendrintus procentinio ilgumo duomenis matome 13 lentelėje.

13 LENTELĖ. Apibendrinti VAK pirmojo dėmens trukmės vidurkiai (proc.) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (proc.)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a, e</i>	66,4	62,8	62,9	1,06	1,00	1,002
Tvp <i>i, u</i>	55,9	46,1	53,6	1,21	1,00	1,160
Tvg <i>a, e</i>	52,5	52,5	61,0	1,00	1,00	1,160
Tvg <i>i, u</i>	49,4	45,8	55,0	1,08	1,00	1,200

Vertinant trijų šnektų tvirtapradžių dvigarsių procentinį ilgumą (žr. 7 lentelę), pasakytina, kad šiuo atveju trukmės skirtumai gauti daug mažesni, negu skaičiuojant absoliutųjį ilgumą (žr. 5 lentelę). Dvigarsių su dėmenimis *a, e* grupėje pirmojo dėmens trukmė skyrėsi labai menkai: Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektų vidurkiai yra 66,4, 62,8 ir 62,9 proc. (1,06 : 1 : 1,002). Dvigarsių su dėmenimis *i, u* grupėje skirtumai ryškesni. Trumpiausi pasirodė esą Vilkaviškio šnektos šios grupės dvigarsių pirmieji dėmenys, Marijampolės ir Šakių šnektų padėtis panaši – 55,9, 46,1 ir 53,6 proc. (1,21 : 1 : 1,16).

Tvirtagalių dvigarsių santykiai kitokie. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsių su dėmenimis *a, e* pirmųjų dėmenų trukmė panaši, o Šakių šnekte jie yra gerokai ilgesni – 52,5, 52,5 ir 61 proc. (1 : 1 : 1,16), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i, u* – 49,4, 45,8 ir 55 proc. (1,08 : 1 : 1,2).

7. REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

- Pagal bendrąją trukmę visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a, e*. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose jie reikšmingai ilgesni už atitinkamus tvirtagalius dvigarsius, o Šakių šnekte skirtingas priegaidės turinčių dvigarsių trukmės skirtumas neryškus.

Dvigarsių su dėmenimis *i, u* bendroji trukmė mažesnė. Visose šnektose skirtumas tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių yra labai mažas. Marijampolės ir Šakių šnektose šiek tiek ilgesni linke būti tvirtapradžiai dvigarsiai, Vilkaviškio – tvirtagaliai.

Pagal bendrąją trukmę Marijampolės šnektos dvigarsiai yra ilgiausi, o Šakių – trumpiausi. Tai greičiausiai susiję su nevienodu pirmojo dėmens pailgėjimu VAK šnektose.

- Dvigarsių su dėmenimis *a, e* grupėje pirmojo dėmens trukmė neabejotinai yra svarbus priegaidžių požymis Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Šakių šnektose tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo reikšmingai nesiskiria nuo tvirtagalių, tad jo trukmė nelaikytina esminiu priegaidžių požymiu. Tai susiję su šnektose egzistuojančia tęstine priegaide.

Dvigarsių su dėmenimis *i, u* grupėje pirmojo dėmens trukmė aiškiai skiria priegaides tik Marijampolės šnektose, o Vilkaviškio ir Šakių šnektose šis požymis nesudaro reikšmingo skirtumo.

- Tarpusavyje palyginus trijų tirtų VAK šnektų dvigarsių pirmuosius dėmenis, nustatyti tokie santykiai.

Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a, e* visose šnektose yra labai panašios trukmės (Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių santykis 1,06 : 1 : 1,002). Taigi šie dėmenys nė vienoje šnektose reikšmingai nesiskiria, todėl greičiausiai visi vertintini kaip pusilgiai¹⁷. Tvirtapradžių dvigarsių dėmenų *i, u* santykis Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektose 1,21 : 1 : 1,16. Taigi Marijampolės ir Šakių šnektose šie dėmenys vertintini kaip pusilgiai, Vilkaviškio – kaip trumpieji.

Tvirtagalių dvigarsių dėmenys *a, e* Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose visiškai vienodos trukmės, o Šakių – ilgesni (santykis 1 : 1 : 1,16). Taigi šie Šakių šnektos dėmenys vertintini kaip pusilgiai, pailgėję dėl tęstinės priegaidės. Tvirtagalių dvigarsių dėmenų *i, u* santykis Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektose yra 1,08 : 1 : 1,2. Šakių šnektose jie taip pat neabejotinai vertintini kaip pusilgiai.

SUTRUMPINIMAI

Mrj – Marijampolė

Šk – Šakiai

Tvg – tvirtagalė priegaidė

Tvp – tvirtapradė priegaidė

VAK – vakarų aukštaičiai kauniškiai

Vlkv – Vilkaviškis

¹⁷ Ateityje tikslesnei trukmės interpretacijai reikėtų juos palyginti su kiekvienos šnektos trumpaisiais ir ilgaisiais balsiais.

LITERATŪRA

- Bacevičiūtė Rima 2004: *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bacevičiūtė Rima 2005: Keletas pastabų dėl Šakių šnektos transkripcijos. – *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*. Šiauliai: Discens, 36–44.
- Bacevičiūtė Rima, Leskauskaitė Asta 2004: Akūtinųjų dvigarsių pirmųjų dėmenų *i, u* trukmė aukštaičių šnektose. – *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 9–20.
- GAT 2008: *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Vilija Sakalauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Jaroslaviėnė Jurgita 2010: *Rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- JAT 2013: *Jurbarko apylinkių tekstai*, sudarė Vilija Sakalauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKA 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, ats. redaktorius Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKT 1970: *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*. Vilnius: Mintis.
- LKTChr 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKTF 2003: Daiva Atkočaitytė, Regina Rinkauskienė. *Lietuvių kalbos tarmių fonetika: mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Markevičienė Žaneta 2001: *Aukštaičių tarmių tekstai 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pakerys Antanas 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- ŠŠT 2006: *Šakių šnektos tekstai*, sudarė Rima Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vaišnienė Daiva, Bacevičiūtė Rima 2005: Dėl pietų žemaičių raseiniškių ir šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsių [*i, u + l, m, n, r*]. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 292–303.
- VAKKA 2005: *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai: mokomoji knyga*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

The Diphthongs of West Highlanders in Kaunas Area: Quantitative Ratio

SUMMARY

The article analyses the quantity of semi-diphthongs in three subdialects of West highlanders in Kaunas area (hereinafter referred to as VAK) namely: Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai. The analysed subdialects feature various syllable accent allotones: Marijampolė subdialect elongates the first components of acute accents with *i* and *u*; Šakiai subdialect possesses the so called continuous accent, meanwhile Vilkaviškis subdialect has none of the aforementioned features thus the prosodic composition of diphthong syllables is closest to the standard language. The article also discusses the the interpretation of VAK diphthongs quantity and marking in Lithuanian tradition of dialectology.

The research results showed that the longest diphthongs are the acute diphthongs containing *a* and *e* and it is typical to all subdialects. They are substantially longer in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects than circumflex variants; meanwhile in Šakiai subdialect this difference in length is not so sharp. The common length of diphthongs with *i* and *u* is shorter. The difference between the acute and circumflex diphthongs of this group is very slight in all subdialects. The acute diphthongs tend to be slightly longer in Marijampolė and Šakiai subdialects, meanwhile circumflex diphthongs have a tendency to be slightly longer in Vilkaviškis subdialect. Apparently, this is due to different elongation of the first component in VAK subdialects.

The length of the first component of diphthongs with *a* and *e* is an important accent feature in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects. The duration of the first component in Šakiai subdialect is not considered as a crucial feature of accent. It is related to the existing continuous accent prevailing in the subdialect. In the group of diphthongs with *i* and *u* the duration of the first component clearly distinguishes accents only in Marijampolė subdialect, meanwhile in Vilkaviškis and Šakiai subdialects this feature loses importance.

The components of acute diphthongs *a* and *e* are of similar length. The ratio of the components of acute diphthongs *i* and *u* in Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai subdialects is 1.21:1.16. Thus, in Marijampolė and Šakiai subdialects they are considered as semi long, meanwhile in Vilkaviškis subdialect they are short.

The components of circumflex diphthongs *a* and *e* are of the same length in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects, meanwhile in Šakiai subdialect they are shorter (at a ratio 1:1:1.16). Therefore, the components of diphthongs in Šakiai subdialect are considered as semi long and elongated due to continuous accent. The ratio of the components of circumflex diphthongs with *i* and *u* in Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai subdialects is 1.08:1:1.2. They are undoubtedly considered as semi long in Šakiai subdialect.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 30 d.

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

rima.baceviciute@lki.lt